

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Vereecken orgel in de Sint- Pietersbandenkerk in Zwalm (Dikkele) monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Vereecken orgel in de Sint-Pietersbandenkerk, Zwalm (Dikkele),
Brouwerijstraat 10 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/45065/103.1

Evert Vandeweghe, Michel Lemmens en Klaas Jaap van der Meijden

3/11/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	4
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	5
2.	Evaluerend gedeelte	5
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	5
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	7
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	7
2.4.	Juridische toestand.....	7
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	7
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	8
3.	Beheersvisie	8
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	8
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	8
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	9
4.	Bronnen	9
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	10
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	10
5.2.	Fotobijlage	10

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

Het historisch orgel van Petrus-Joannes Vereecken staat in de Sint-Pietersbandenkerk, Brouwerijstraat 10 in Dikkele (Zwalm).

1.2. Historisch overzicht

De neoclassicistische parochiekerk Sint-Pietersbanden van Dikkele werd midden 19de eeuw opgetrokken ter vervanging van een romaans of vroeggotisch kerkje waarvan de oorsprong teruggaat tot de 10de eeuw. Tussen 1840 en 1857 werd de benedenkerk gebouwd, in 1864 een tweede sacristie (de oude sacristie van 1758-63 bleef behouden) en in 1872 het koor.¹ 13 oktober 2016 werd het kerkenbeleidsplan Zwalm goedgekeurd in de gemeenteraadszitting. Dit bepaalde dat de kerk van Dikkele theoretisch in aanmerking kwam voor herbestemming.²

Het classicistisch orgel en de neoclassicistische orgelkast werden gebouwd door Petrus-Joannes Vereecken (1803-1889) in 1870.³ Het is onduidelijk wanneer, maar later werd de dispositie van het orgel aangepast naar romantische smaak. Deze transformatie doet afbreuk aan de opzet van het oorspronkelijke orgel omdat hierbij enkele onlogische functiewijzigingen bij bepaalde registers werden doorgevoerd om meer grondtonige registers te bereiken. Ook werden pijpen verplaatst en werd de windvoorziening vernieuwd. Begin jaren 1970 onderhield het orgelmakersbedrijf Jos Loncke & Zonen (Diksmuide-Esen) het orgel en werd het voorzien van een nieuwe ventilator. In de jaren 1980-90 werd het orgel hersteld door orgelbouwer-restaurateur Ghislain Potvlieghe (Ninove-Denderwindeke): de windlade en het pijpwerk werden gedemonteerd en gerestaureerd.⁴ Waarschijnlijk was Potvlieghe ook diegene die de diapason reconstrueerde naar 402 Hz. Door het verminderen van het aantal vieringen begin 21ste eeuw en het in onbruik raken van het orgel werd al snel schade vastgesteld. In 2016 werden door orgelbouwer Bert De Vylder omgevallen pijpen opnieuw rechtgezet en beschadigde pijpen hersteld.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken⁵

Het orgel bevindt zich aan de westzijde van de kerk, op een bescheiden orgeltribune.

De 6-voets orgelkast is in eik uitgevoerd en heeft, typerend voor Zuid-Nederlandse orgelbouw van de late 18de en vroege 19de eeuw, een front met vijfdelige opbouw: een hoge uitkragende ronde middentoren geflankeerd door twee vlakke tussenvelden die gebogen aflopen naar twee lagere uitkragende ronde zijtorens. De speeltafel (claviatuur) is ingebouwd in de prospectzijde. Dat prospect is in neoclassicistische stijl afgewerkt: de torens zijn bovenaan versierd met geprofileerde kroon- en tandlijst en onderaan met hangconsoles uitlopend op een druiventros. Boven de tussenvelden zijn uitgewerkte draperieën gebeeldhouwd en aan weerszijden van het orgel plantaardig uitgewerkte vleugelstukken, die in de bovenste partij versierd zijn met een gestileerde wilde roos, en

¹ Voor de bouwgeschiedenis van de kerk zie: DHANENS 1971, 37-39.

² S.N. 2016: *Kerkenbeleidsplan Zwalm*, ongepubliceerd.

³ De toewijzing aan Vereecken berust – bij gebrek aan archiefmateriaal – voorlopig louter op de expertise van Ghislain Potvlieghe, die zich voor deze toewijzing baseerde op constructieve kenmerken (POTVLIEGHE 1974, 462). De datering wordt bevestigd door de algemene rekeningen van de kerkfabriek uit 1869-1872 (Rijksarchief Gent, Kerk Dikkele 2016, nr. 115-118).

⁴ Rijksarchief Gent, Kerk Dikkele 2016, nr. 42-44.

⁵ De beschrijving is grotendeels gebaseerd op POVLIEGHE 1974, 462-463, VERMASSEN 2013, 6-29 en LEMMENS & VAN DER MEIJDEN 2017, s.p.

die naar onderen toe verbreden met breed uitlopende S-voluten die eindigen in een krul. De kast heeft rolwangen als overgang naar het verjongend basement. De witgeschilderde houten engelen op de zijtorens zijn afkomstig uit de pastorie en werden hier pas later (na 1971) geplaatst.⁶

Het huidige orgel omvat één klavier (met bakstukken in ebbenhout finer waarbij per bakstuk een strookje been werd ingelegd, frontons belegd met been, en toetsen belegd met been of ivoor) en een aangehangen pedaal (met twaalf registers en één tremolo). In opzet sluit het orgel nog grotendeels aan bij het classicisme. Eigen aan dergelijke orgels is het ontbreken van een aantal (in de barok wel nog voorkomende) hoogklinkende vulstemmen zoals bijvoorbeeld Tierce, Cymbale en Sexquialtera, maar tegelijkertijd blijft het algemeen klankbeeld belijnd, helder en boventoonrijk, dit in tegenstelling tot romantisch klinkende orgels. Het traditioneel pijpwerk en de mechanische tractuur zijn beide nog origineel, evenals de windlade met geschroefde pijpstokken, de registratuur, de abstracten en het wellenbord. De blaasbalg is een magazijnbalg met een gedeelte in de voet van de kast en handpompbediening vooraan in de orgelkast. De ventilator dateert uit de tweede helft van de 20ste eeuw. De frontpijpen hebben een V-vormig labiumverloop. In de tussenvelden zijn de labia van de pijpen aflopend naar de middentoren toe. De pijpen in de torens hebben opgeworpen labia (zoals de orgels van Pieter Van Peteghem midden 18de eeuw), de overige een spitsvormig bovenlabium.⁷ Opvallend is dat de tweevoet overblazend is.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt, is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 21 april en 26 mei 2017. De fysieke toestand is op 21 april en 28 juli 2017 fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De huidige toestand van het orgel is veeleer zorgwekkend. Het orgel is bespeelbaar maar enkele registers werken niet naar behoren, één register ontbreekt (waarschijnlijk *flute harmonique*) en er is onder meer doorspraak en bijspraak op de windlade vastgesteld. Door de uitgesleten leder- en viltlagen van het klavier en de tracturen zijn er bij bespeling storende bijgeluiden. Monumentenwacht Oost-Vlaanderen VZW stelde 22 februari 2012 dat het dringend noodzakelijk was een curatieve behandeling uit te voeren tegen zwammen ter hoogte van het doksaal.⁸

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Artistieke waarde

Het orgel van Dikkele is een herkenbaar en representatief voorbeeld van het oeuvre van Petrus Joannes Vereecken en meer algemeen van het doorleven van een traditionele ambachtelijke orgelbouw op het Vlaamse platteland in het derde kwart van de 19de eeuw.

Tussen circa 1845 en 1924 waren twee generaties Vereecken uit Gijzegem werkzaam als orgelbouwers, voornamelijk in het oostelijk deel van Oost-Vlaanderen.⁹ Petrus-Joannes

⁶ Op basis van een foto van het KIK uit 1945 (cliché B095556) (<http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=B095556&objnr=23520&lang=nl-NL&nr=1> geraadpleegd op 24 augustus 2017) en DHANENS 1971, afb. 54.

⁷ VERMASSEN 2013, 6-29.

⁸ Monumentenwacht Oost-Vlaanderen 2012: *Bouwkundig rapport inspectie 40068/2012/B, 2*.

⁹ De informatie over het atelier Vereecken is gehaald uit: DE HUL 1990, 272-274; UYTTERSROT 1995, 309-327 en vooral MERTENS 2010, 188-203.

Vereecken junior (1803-1889) was een meubelmaker die, waarschijnlijk door contact met enkele familieleden-kosters, zichzelf op latere leeftijd omschoolde tot orgelbouwer. Mogelijk was hij al vanaf 1841 aan de slag met orgels maar zijn eerste gedocumenteerde ingreep (een orgelonderhoud aan de Sint-Martinuskerk in Erpe) dateert van 1853, toen hij reeds de vijftig gepasseerd was. De eerste bronvermelding bij het bedrijf van een nieuw, op bestelling gebouwd orgel dateert van 1857. Het was bestemd voor de Sint-Amanduskerk in Iddegem. Vanaf 1873 heette het bedrijf "Vereecken en Zonen", ook al hielpen Félix (1844-1923), Joannes (1846-1929), Lodewijk (1849-1896) en Petrus (1851-1934) waarschijnlijk al vroeger in het atelier van hun vader. Na de dood van Petrus-Joannes in 1889 zetten zij tot 1924 het werk verder onder de naam "Gebroeders Vereecken". Tot op heden werden een 40-tal nieuwe orgels aan de Vereeckens toeschreven, naast tientallen renovaties en onderhoudswerken aan bestaande orgels. Vereecken-instrumenten worden gewaardeerd om hun verzorgde constructie en gebruik van degelijke materialen (bijvoorbeeld eikenhout en pitchpine voor houtsnijwerk).¹⁰

Vanuit kunsthistorisch standpunt is het Vereecken-oeuvre interessant omdat het zich situeert in een periode waarin de orgelbouw – na een lange periode van stabiliteit – veranderde van classicisme naar romantiek.¹¹ Die overgang was meer dan louter stilistisch: bij de overgang naar de internationale (Franse) symfonische romantiek ruilde men het ambachtelijke aspect in voor industriële principes van standaardisatie, prefabricage en specialisatie (bijvoorbeeld de uitbesteding van het pijpwerk).¹²

Het atelier Vereecken behoorde tot 1873 (het jaar dat de zonen officieel mee in het bedrijf stapten) tot die orgelmakers die op het Vlaamse platteland vasthielden aan het ambachtelijke classicisme, op een moment dat de (Franse) symfonische/orkestrale romantiek al internationaal doorgebroken was (in Vlaanderen met het orgel van Aristide Cavallé-Coll uit 1856 in de Gentse Sint-Niklaaskerk).¹³ In deze periode ontwierp Petrus-Joannes Vereecken niet alleen de instrumenten maar vervaardigde hij ook zelf het pijpwerk en ontwierp hij alle orgelkasten die gerealiseerd werden in zijn eigen atelier (volgens mondelinge overlevering door zijn neef-meubelmaker). Dit geeft de instrumenten uit deze vroege periode een hoge ensemblewaarde. Ze worden gekenmerkt door een eenvoudige structuur als één- of tweemanualige orgels, eventueel met aangehangen pedaal en met een mechanische tractuur. In structuur doen de instrumenten denken aan de klassieke 18de-eeuwse Van Peteghem-orgels: een iets naar voor springende, hogere middentoren, geflankeerd door twee licht concave tussenvelden, die aflopen naar twee lagere zijtorens. Tegelijkertijd besteedde Vereecken veel aandacht aan de integratie van de orgels door de orgelkast aan te passen aan de stijl van het kerkgebouw (in het geval van Dikkele neoclassicistisch), wat bijdraagt tot de contextwaarde ervan.

Vanaf 1873 werden in het atelier Vereecken – waarschijnlijk onder toenemende invloed van de zonen – ook grotere en moderne orgels gebouwd die duidelijk geïnspireerd zijn door de romantiek, en met medewerking van neogotische architecten zoals Modest de Moyette en August Van Assche voor de orgelkasten. Vanaf circa 1869 speelde Vereecken ook in op de aanpassingen die tijdens twee katholieke congressen (de *Assemblées Générales des Catholiques en Belgique*, 1863-1864) waren beslist in functie van een historisch-musicologische en liturgische uitzuivering: een beperkt *registre d'expression*, een specifiek pedaal en de vastlegging van de toonhoogte. Andere vernieuwingen die het atelier Vereecken in die latere periode doorvoerde, zijn een hogere verhouding tin in het orgellood (vanaf 1869) en de toepassing van een pneumatische in plaats van mechanische tractuur (vanaf 1885).

In 1980-1981 werden al vijf orgels van Petrus Joannes Vereecken beschermd als monument: twee heel vroege werken in Grembergen (1860) en Burst (1861), twee uit de

¹⁰ DE HUL 1990, 272; UYTTERSROT 1995, 310 en MERTENS 2010, 197.

¹¹ MERTENS 2010, 189.

¹² FAUCONNIER en ROOSE 1991, 9-10.

¹³ Zie: POTVLIEGHE 1981, 3-11.

latere, romantische periode toen Petrus Joannes samenwerkte met zijn zonen (Waasmunster uit 1874 en Schoonaarde uit 1880) en één 18de-eeuws Van Peteghem orgel dat door Vereecken werd aangepast (Zeveneken in 1871). Het vrij gaaf bewaarde orgel van Dikkele bevindt zich – in tegenstelling tot deze al beschermde orgels – juist op het kantelpunt van Vereecken's oeuvre. Het betreft één van de laatste instrumenten uit de classicistische eerste stijlperiode van de familie Vereecken. Het orgel van Dikkele is dan ook nog traditioneel qua productie (ambachtelijk in het atelier vervaardigd instrument, inclusief pijpwerk en orgelkast) en mechaniek (mechanische tractuur en klein aangehangen pedaal). Typisch voor het classicisme in de orgelbouw in het algemeen, en specifiek bij dit orgel van Dikkele is het ontbreken van een aantal hoogklinkende vulstemmen als Tierce, Cymbale en Sexquialtera. Maar toch blijft het algemeen klankbeeld nog helder, belijnd en boventoonrijk; dit in tegenstelling tot romantisch klinkende orgels.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het orgel van Petrus-Joannes Vereecken in de Sint-Pietersbandenkerk in Dikkele wordt beschermd als monument.

Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)." Dit type bescherming wordt gemotiveerd doordat het een interieurelement betreft.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming betreft enkel het historisch orgel. De kerk maakt geen deel uit van de bescherming omdat het behoud van de erfgoedwaarde van dit gebouw reeds voldoende verzekerd is door de opname in een beschermd dorpsgezicht. Het interieur onderging bovendien al enkele verbouwingen (wegwerken van polychrome beschildering en vervangen van oudere ommegang).¹⁴

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Het orgel staat in een gebouw dat gelegen is in een beschermd dorpsgezicht:

- Dorpskom Dikkele (KB van 24.12.1980)

Het orgel is als onderdeel van het gebouw opgenomen in de vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed (BAG van 28.11.2014):

- Parochiekerk Sint-Pietersbanden, Brouwerijstraat 10; ID 45156

Het orgel staat in een gebouw dat gelegen is in een vastgesteld landschapsrelict:

¹⁴ LANCLUS 2000, s.p.

- Vallei van de Munkbosbeek met het kasteeldomein van Beerlegem (MB van 25.07.2008)

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

- Gewestplanbestemming: woongebied met een landelijk karakter
- Gemeentelijk Ruimtelijk Structuurplan (2013)
- Gemeentelijk ruimtelijk uitvoeringsplan begraafplaatsen (2016)

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Omdat het onroerend goed dat is beschermd een orgel is, zijn de zakelijkrechthouders en gebruikers ook verplicht om gerestaureerde, bespeelbare orgels regelmatig te bespelen;

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn voor een aantal specifieke beschermde types toelatingsplichten ingeschreven. Voor het onroerend goed dat in dit beschermingsdossier wordt vermeld zijn volgende toelatingsplichten van toepassing die opgenomen zijn in het Onroerenderfgoedbesluit:

Voor als monument beschermde orgels;

- 1° het wijzigen van de onmiddellijke akoestische, thermische of klimatologische omgeving;
- 2° het winddicht maken van windladen waarbij werken nodig zijn aan de fundamenttafel, de canceldichting onderaan, de slepen, de pijpstukken, pijproosters en ventielen;
- 3° het vernieuwen of opnieuw belederen van de blaasbalgen, dichtingswerken aan de windkanalen;
- 4° systematisch en globaal herstelwerk aan of uitlengen van historisch pijpwerk, alsook verstevigings- en herstelwerk aan historische frontpijpen;
- 5° soldeerwerk verrichten aan oude pijpen, opsneden verlagen of verhogen, inkorten van pijpwerk en systematisch wijzigen van voetopeningen of het aanbrengen van nieuwe steminsnijdingen;
- 6° kaders van windladen doorboren en laden onderaan doorprikken;
- 7° wijzigingen aanbrengen aan de orgelkast;
- 8° het demonteren, verplaatsen of vervangen van het orgel of delen ervan.

4. BRONNEN

Rijksarchief Gent, Kerk Dikkele 2016, nr. 42-44 (documenten in verband met het orgel).
Rijksarchief Gent, Kerk Dikkele 2016, nr. 115-118 (algemene rekeningen van de kerkfabriek uit 1869-1872).

Monumentenwacht Oost-Vlaanderen 2012: *Bouwkundig rapport inspectie 40068/2012/B*.
S.N. 2016: *Kerkenbeleidsplan Zwalm*, ongepubliceerd.

LEMMENS, M. & VAN DER MEIJDEN K. J., 2017, *Het orgel in de Sint-Pietersbandenkerk te Dikkele. Inventarisatierapport*, onuitgegeven rapport, Agentschap Onroerend Erfgoed.

DE HUL W. 1990: Het bedrijfsleven in Gijzegem. P.J. Vereecken en Zonen – Orgelmakers te Gijzegem (ca 1845-1914), in: VAN MOL C. (ed.) *Gijzegem : vroeger en nu*, Gijzegem, 272-274.

DHANENS E. 1971: *Kanton Sint-Maria-Horebeke, Tekst, Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, VII*, Gent, 37-48.

DHANENS E. 1971: *Kanton Sint-Maria-Horebeke, Illustratie, Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, VIII*, Gent, afbeeldingen 46-65.

MERTENS W. 2010: De orgelbouwers Vereecken te Gijzegem : een verhaal tussen laatrococco en romantiek, *Orgelkunst* 33.4, 188-203.

POTVLIEGHE G., 1974: *Oost-Vlaanderen. I. Het Historisch Orgel in Vlaanderen*, Brussel, 462-463.

POTVLIEGHE G. 1981: Uitlopers van traditiegebonden orgelbouwstijl rond 1850 in Vlaanderen, *Orgelkunst*, 4.2, 3-11.

UYTTERSROT M. 1995: De orgelbouwerij Vereecken te Gijzegem (1845-1924), *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 8.4, 309-327.

VERMASSEN S. 2013: Het orgellandschap in Horebeke en Zwalm, *De Zwalmgalm*, 18.4, 6-29.

LANCLUS K. 2000: Parochiekerk Sint-Pietersbanden [online]

<http://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/45156> (geraadpleegd op 1 augustus 2017).

VERMASSEN S. s.d.: Het Vereeckenorgel van Dikkele. Een orgelkas gemaakt door de orgelbouwer [online] <http://svenvermassen.wixsite.com/orgelshorebekezwalm/dikkele> (geraadpleegd op 1 augustus 2017).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document

5.2. Fotobijlage

De fotobijlage bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.